Etter en sommer med demonstrasjoner, politibrutalitet og propaganda, er Tyrkias innenrikspolitiske landskap i endring. Der befolkningen før var for eller imot militæret, EU, kurdiske rettigheter og bruk av hijab, er tyrkerne i økende grad for og imot Erdoğan og AKP.

Tyrkias «demokratiske åpning» etter Gezi-protestene

Einar Wigen, KULTRANS-stipendiat ved Senter for islam- og midtøstenstudier, Universitetet i Oslo.

OPPTØYENE SOM BEGYNTE i Gezi-parken ved Taksim-plassen i Istanbul 1. juni 2013, og som deretter spredte seg til hele resten av landet, er blant de viktigste politiske hendelsene i Tyrkia siden AKP grep makten i 2002.¹ Selv om enkelte demonstranter og kommentatorer insisterte på at protestene primært dreide seg om parken og byutvikling,² var også politivolden og statsminister Recep Tayyip Erdogans kompromissløse håndtering viktige mobiliseringsfaktorer.³ Ifølge Den tyrkiske legeforeningen (Türk Tabipleri Birliği) ble 8163 personer skadet og fem drept i sammenstøtene (en sjettede person ble drept i begynnelsen av september), og ifølge det tyrkiske meningsmålingsselskapet Kondas undersøkelse var dette den største enkeltgrunnen til at folk gikk ut i gatene.⁴ Mens andre politikere forsøkte å dempe gemyttene, nøret Tyrkias statsminister Recep Tayyip Erdogan opp under dem. Blant annet sa han stolt: «Det var jeg som ga politiet instruks. Skulle vi bare iaktatt okkupasjonsstyrkene?»⁵ Sammen med en rekke andre uttalelser som

knytter de tyrkiske demonstrantene til utenlandsk okkupasjon, Tyrkias «fascistiske» fortid og kapitalistiske komplott, har disse uttalelsene bidratt ytterligere til å polarisere befolkningen for og imot Erdogan.⁶

I motsetning til tidligere politiske konfrontasjoner som muligens har resultert i flere drepte og skadede, skjedde denne primært i hjertet av Istanbul, Ankara, Izmir og andre store byer i Vest-Tyrkia, og ikke langt fra utenlandske journalister i Sørøst-Anatolia. Det har selvsagt vært innenrikspolitiske tilspisninger i landets viktigste byer tidligere, men snarere enn å endre de politiske skillelinjene i Tyrkia har disse hendelsene sementert eksisterende skillelinjer. «Alle» visste hvilken side de var på, allerede før konfrontasjonene begynte. Gezi-protestene i 2013, derimot, tegnet opp det politiske kartet på måter som var vanskelige å se

Asmin Kogak, 17, en av demonstrantene i Gezi-parken. «Jeg vil at landet mitt skal bli demokratisk. Vi vil ikke ha Erdogan. Gi aldri opp kampen! Vi skal vinne.»

FOTO: LOULOU D'AKI

for seg på forhånd. Ikke fordi demonstrantene grep makten eller noensinne kommer til å gjøre det, men fordi konfrontasjonen brakte sammen opposisjonen mot statsminister Erdogan og den sittende AKP-regjeringen på tvers av en rekke politiske skillelinjer.

Samtidig skinner ikke lenger Tyrkias og Erdogans internasjonale stjerne som før. Vestlige kommentatorer har stort sett sluttet å snakke om Tyrkia som en modell for Midtøsten etter den arabiske våren. Selv om Erdogan og regjeringspartiet AKP er svært populære blant sine støttespillere, er det ikke lenger like lett for regjeringen å påberope seg demokratisk legitimitet utad. En svært betegnende hendelse var da EUS utvidelseskommisjonær under et bilateralt møte i juni konfronterte Erdogan med håndteringen av Gezi-protestene og ba ham holde seg til demokratisk *fair play*, og Erdogan rev av seg høretelefonene i protest.⁷

Symbolikken kunne knapt vært tydeligere – Erdogan lytter ikke lenger når EU belærer ham om demokrati.

*Tatoverte ungdommer hjalp hijab-kledde
kvinner, og kemalister reddet en
ung kurdisk gutt.*

Den politiske spenningen som ble utløst ved Gezi er både mellom opposisjonen og AKP, og innad i AKP. For å forstå begge disse er det nødvendig å gå tilbake i tyrkisk historie for å analysere roten til disse spenningene, med fokus på de latente skillelinjene innad i AKP. Jeg analyserer derfor samspillet mellom Gezi-protestene og den konservative bevegelsen med utgangspunkt i hvordan AKP kom til makten med løfter om *demokratisering*. Artikkelen har fire deler. Først går jeg kort gjennom hva Gezi-protestene handlet om, og i grove trekk skis-

serer opp hvordan interaksjonen mellom forskjellige deler av AKPs lederskap og Gezi-demonstrantene polariserte befolkningen. Deretter følger en del om AKPs opprinnelse i den konservative bevegelsen og viktigheten av religiøse brorskap. I del tre tar jeg for meg kontrasten mellom hvordan AKP bruker *demokrati*-begrepet i sine offisielle dokumenter, i sin omtale av politiske motstandere og hvordan de bruker det i sin daglige politikk. Del fire tar for seg hvordan kontrasten mellom president Abdullah Güls og statsminister Erdogans uttalelser kan tolkes som en politisk splittelse innad i AKP.

Protester og massemønstringer

Opptakten til Gezi-protestene begynte 28. mai 2013, da en gruppe på 50 aktivister opprettet en teltleir i Gezi-parken ved Taksim-plassen, sentralt i Istanbul. Der protesterte de mot at parken skulle rives, og at det skulle bygges et kjøpesenter i stedet. Etter at tyrkisk politi raidet teltleiren 31. mai, brøt det ut voldsomme demonstrasjoner fredag 1. juni. Disse demonstrasjonene tiltrakk seg folk fra så å si hele det politiske spekteret i Tyrkia, utenom AKP-tilhengere.⁸ Ikke bare tiltrakk de seg «the usual suspects» av unge studenter og intellektuelle, men også barnefamilier, unge jenter med hijab, bestemødre med hijab og Guy Fawkes-masker, teselgere og menn i dress.⁹ Det ble til og med rapportert om at fire barn av AKP-parlamentsrepresentanter var med i demonstrasjonene.¹⁰ Enn videre ba alle opposisjonspartiene i parlamentet sine medlemmer om å holde seg borte, hvilket gjorde at de hadde en lite synlig tilstedeværelse de første dagene. Partienes fravær gjorde det mulig for flere å ta del, fordi deltagerne i en viss grad unngikk å bli assosiert med partier de ikke likte. Noe som gikk selvsagt på bekostning av gjennomslagskraften.

Demonstrantene lyktes likevel bare delvis å oppnå sympati utenfor de kretser som hele tiden har vært motstandere av Erdogan. Konservative religiøse ble fremmedgjort av enkelte demonstranters fremferd, det faktum at Taksim solidaritetsplattform, som er dominert av venstresiden, forsøkte å tale på vegne av den heterogene demonstrantmassen, og at politiet lyktes i å iscenesette et voldelig «angrep» med Molotov-cocktails.¹¹ Den lille gruppen Anti-kapitalistiske muslimer (Anti-Kapitalist Müslümanlar) deltok imidlertid i demonstrasjonene og fikk en viktig symbolsk rolle, blant annet fordi de kritiserte AKP-regjeringen i religiøse ordelag, ba under demonstrasjonene og var sentrale i å organisere offentlige iftarmåltider for Gezi-demonstrantene under Ramadan noen uker etter de kraftigste sammenstøtene.¹² Blant de konservative finnes også grupper som kunne tenkes å være potensielle allierte fordi de ønsker å bevare både Istanbuls utseende og er imot miljømessige inngrep, noe de argumenterer for på religiøst grunnlag, men disse lyktes demonstrantene bare delvis å vinne over. Likevel, nye allianser er skapt, og nettverkene, sympatiene og antipatiene i tyrkisk politikk har fått en ny dynamikk. Ikke minst fordi Gezi-protestene har vekket det politiske engasjementet til live i en ny generasjon tyrkere, som det heretter skal mye mindre til for å mobilisere.

Ettersom de fleste av demonstrantene mest sannsynlig ville ha motsatt seg tradisjonelle partiers ledelse, var ledelse og mobiliseringskraft så å si gjensidig utelukket. Gezi-demonstrasjonene lyktes med mobiliseringen på bekostning av gjennomslagskraften. Men denne vide mobiliseringen har skapt en ny og uvant dynamikk i Tyrkia – folk kom sammen på tvers av en rekke politiske skillelinjer. Protestene brakte sammen kurdere og kemalister; kommunister, anarkister og na-

sjonalister; og alle disse igjen med anti-kapitalistiske muslimer og religiøst funderte miljøvernere. Også Istanbuls LHBT-miljø har mobilisert kraftig.¹³ Flere kommentatorer har påpekt hvordan demonstrantene hjalp hverandre på tvers av de stereotype skillelinjene.¹⁴ Særlig har scener som at tatoverte ungdommer hjalp hijab-kledde kvinner, og at kemalister reddet en ung kurdisk gutt, fått oppmerksomhet.¹⁵ Dessuten ble Istanbul Gay Pride 2013 en Gezi-politisk markering med «homo-tematiske» slagord, og bred deltagelse.¹⁶ Selv om man selvsagt ikke kan vite noe om den langsiktige forbrødringen på tvers av disse etablerte grensene, har muligens den felles erfaringen skapt en ny forståelse for andre opposisjonsgruppers menneskelighet og rettigheter.

De første par dagene ble hendelsene knapt omtalt i tyrkiske mainstream-medier. Mens CNN International viste gatekamper i Istanbuls største by, viste den tyrkiske datterkanalen CNN Türk dokumentarer om pingviner. Pingviner ble dermed protestbevegelsens symbol. Det var først to dager senere, da programlederen for et populært quizprogram gjorde demonstrasjonene til svar på så å si alle spørsmål, at det virkelig ble et hett tema i tyrkiske mainstream-media.¹⁷ Dette vil ikke si at det var en total medieboikott, men at AKP og dets støttespillere lyktes med å holde det lavt på agendaen. Flertallet av den tyrkiske befolkningen, som hovedsakelig orienterer seg i nyhetsbildet gjennom de største tv-kanalene og avisene, fikk en nøye orkestret og redigert versjon av hendelsene. I denne versjonen kom AKPs narrativ tydelig frem, mens demonstrantene knapt kom til orde. Det fantes riktignok perifere kanaler som viste demonstrantenes syn på saken, slik som Halk tv. Men det faktum at norske Verdens Gang opplevde at nettsiden deres (www.vgtv.no) ble oversvømt

av tyrkiske nettbrukere som ønsket å se deres ukommenterte TV-dekning av hendelsene, er en klar indikasjon på et udekket nyhetsbehov blant tyrkere.¹⁸

Da den tyrkiske statsministeren responderte 2. juni, var det ved å avfeie demonstrantene som «en håndfull berserkere [*çapulcu*]».¹⁹ Demonstrantene tok snart dette som en hedersbetegnelse, og omtalte seg selv som *çapulcu*, og formet også et verb på denne stammen, som kom til å bety «å gjøre motstand mot overmakten», da spesielt mot AKP-regjeringen og dens maktapparat. Innenriksminister Muammer Güler, som var ansvarlig minister for politiet, insisterte på at demonstrasjonene var fremprovosert av «marginale grupper».²⁰ Dette var et åpenbart forsøk på delegitimere demonstrantene, og henspilte på den revolusjonære venstresiden som i tyrkisk politikk lett forbindes med bråkmakere og terrorister etter det konfliktfylte 70-tallet.

Selv om Erdogan og hans menn vekselvis beskyldte ytre fiender som «rentelobbyen» og det tyske flyselskapet Lufthansa (som skal ha forsøkt å drepe Erdogan ved hjelp av telekinese fordi de følte seg truet av at Istanbul skulle bygge ny flyplass)²¹, og indre «fiender» som opposisjonspartiet CHP og militæret, ser ikke demonstrantene i utgangspunktet ut til å ha hatt noen klare partipreferanser eller klar politisk tilhørighet. Hele 93 prosent av de 4411 som ble spurt 6.–7. juni sa at de utelukkende var der som borgere, og ikke hadde mobilisert som del av noen gruppe.²² 79 prosent svarte at de ikke var medlem av noe politisk parti eller sivilsamfunnsorganisasjon, og halvparten av disse igjen (cirka 40 prosent av totalen) svarte at de ikke visste hvem de skulle stemme på ved neste valg, hvis de i det hele tatt skulle stemme. Resultatene av KONDA-undersøkelsen tyder på at det var avsky mot politivolden, i

større grad enn parken selv, som brakte flest ut i gatene.

Den tyrkiske velgermassen har lenge vært sterkt polarisert. Likevel har partiet blitt demokratisk valgt ved tre anledninger ved hjelp av en velgerkoalisjon som har bestått av et bredt spekter av velgergrupper, fra konservative religiøse, via ikke-nasjonalistiske kurdere, nasjonalistiske tyrkere, økonomisk liberale og EU-vennlige til sekulære sentrum-venstre-revelgere med liten sans for de andre mainstream-partienes autoritære trekk. Våren 2013 erklærte imidlertid lederen for AKPs Istanbul-avdeling at alliansen med de liberale var over.²³ De har utspilt sin rolle i AKPs maktkamp mot militæret. Ikke uventet var mange av dem ute i gatene i juni 2013. Muligens fordi de følte seg brukt.

Den tyrkiske modellen

Vellykkede partier i Tyrkia har tradisjonelt sett blitt formet rundt én leder, som har styrt både partiet og tiltrukket seg velgere gjennom klientelisme, personlig lojalitet og løfter om fremtidig vinning.²⁴ Når så valget vinnes, brukes statens midler til å belønne politisk lojalitet og å holde andre unna makten. Klientelismen ble ikke funnet opp av AKP. Den kemalistiske republikken (1923-1950) konsoliderte sin makt ved bruk av korporatisme i kombinasjon med klientelisme, og favoriserte «sine» forretningsmenn. Etter at 1970-tallet var preget av høyre- og venstreekstrem vold og stor ustabilitet, satset militærjuntaen etter 1980-kuppet på det som kaltes «den tyrkisk-islamske syntese», en ideologi som brakte sammen elementer av tyrkisk nasjonalisme og konservativ religiøsitet for å transcendere motsetningene mellom den religiøse og den sekulære høyresiden, og på den måten marginalisere venstresiden. Sentralt for dette prosjektet var at militærjuntaen ved valget i 1983 støttet den

Politiet bruker tåregass mot demonstranter i Gezi-parken.

ledende byråkraten Turgut Özal (1927-1993), som etter å ha vunnet valget tjente som statsminister til 1989 og president til sin død i 1993.

Özal hadde fått sin politisk-religiøse skolering av Mehmet Zahit Kotku, en religiøs leder innen Halidî-retningen av Naksibendibrorskapet.²⁵ Halidîenes innflytelse i «tyrkisk» politikk går tilbake til 1830-tallets Istanbul, og bevegelsen var særlig innflytelsesrik i Tanzimat-perioden (1839-1878), da de forsøkte å «gjeninnføre» respekt for den religiøse lovgivningen, som skulle begrense både sultanens og hans embetsmenns maktutøvelse. Dette er ikke en monolittisk organisasjon med et klart hierarki, men snarere et religiøst nettverk med strenge krav til medlemmenes moral og oppførsel.²⁶ Det politiske ved dem er i utgangs-

punktet troen på at man må ha en rettferdig statsorden for at undersåttene skal kunne være moralske. Dette kan anses som en form for religiøs konstitusjonalisme, der religiøs lovgivning skulle begrense sultanens, statsmennenes og byråkratenes maktutøvelse. Samtidig har man et strengt moralsk etos som styrer den personlige sfæren på måter som kan ligne på Max Webers idé om den protestantiske etikken.²⁷

Den kemalistiske republikken som ble grunnlagt i 1923 anså alle typer religiøse organisasjoner utenom det statlige Religionsdepartementet som potensielle trusler mot statens sekulære karakter. Brorskapene ble ansett for å være særlig truende. De tapte seg i politiske innflytelse, men enkelte religiøse

skikkelser beholdt likevel sin innflytelse over medlemmene. De to viktigste for denne artikkelen er Said Nursî og ovennevnte Mehmed Zahid Kotku. Der Kotku oppfordret sine elever og følgesvenner til å søke direkte politisk innflytelse, hadde Said Nursî en mer moralfilosofisk tilnærming, skrev utallige bøker og fikk en stor tilhengerskare. Etter at

Gezi-protestene åpnet en ventil. Plutselig fantes en arena for kritikk, og noe som ga mening å mobilisere for.

han døde, ble arven tatt opp av imamen og forretningsmannen Fethullah Gülen.²⁸ Til tross for sitt eksil i Pennsylvania er Gülen er i dag blant Tyrkias absolutt viktigste religiøse skikkelser, med et verdensomspennende nettverk av skoler, mediebedrifter (blant annet Ny Tid i Norge) og religiøse studiesirkler.²⁹ Kotku er på sin side et mindre beskrevet blad enn Gülen, men ettersom han var både Turgut Özal og nåværende statsminister Recep Tayyip Erdogans mentor, og spilte en sentral rolle i opprettelsen av de to religiøse partiene Nasjonalt ordensparti (Millî Nizam Partisi – MNP, 1970–71) og Nasjonalt frelsesparti (Millî Selamet Partisi – MSP, 1972–1981), kan man likevel slutte at han også har hatt stor innflytelse på tyrkisk politikk.

Til tross for at den kemalistiske statseliten anså dem som en av sine viktigste fiender, overlevde Halidî-brorskapet. Som den tyrkiske historikeren Serif Mardin påpeker, mellom 1930 og 1980 tilpasset de seg en politisk og økonomisk kontekst preget av republikkens institusjoner, marksedsrelasjoner og flertallsvalg.³⁰ De endret seg instrumentelt for å dra nytte av de mulighetene som bød seg, slik som

den økende tilgangen på ikke-religiøs utdanning, men de ble også endret i denne prosessen.³¹ Kotkus omdannelse av Halidî-bevegelsen til en effektiv politisk-industriell suksesshistorie kan forklares med nettopp denne omdannelsen, at han fikk disipler blant universitetsstudenter, samt at han oppfordret disse til å søke politisk makt ved å bygge en partiorganisasjon, og å bygge nære relasjoner med industri og media.³²

Ifølge den tyrkiske statsviteren Hakan Yavuz var koalisjonsregjeringene MSP deltok i på 1970-tallet avgjørende for Halidîenes videre maktbase og økende politiske innflytelse.³³ Ettersom dette islamistiske partiet ble ansett som for farlig til at man kunne overlate sensitive, sikkerhetsrelaterte departementer som forsvar, utenriks og innenriks til dem, ble de satt til å styre utdanning, sosialfeltet og helse (dette varierte avhengig av koalisjon). Her lyktes partiet ifølge Yavuz å rekruttere sine egne til sentrale stillinger og bygde opp sin maktbase *innad* i embetsverket. Slik fikk de innflytelse over blant annet skoleverket, som var sentralt i det kemalistiske nasjonalstatsprosjektet. I stedet for et enhetlig skolesystem, ble det større mulighet for å åpne privatskoler som la mindre vekt på sekularismen, samtidig som diplomer fra de såkalte *mam-Hatip*-skolene, som i utgangspunktet bare skulle utdanne imamer og predikanter, ble gyldige ved opptak til alle typer universitetsutdannelser. Dette betød i praksis at man fikk to utdannelseløp; ett religiøst og ett sekulært.³⁴

AKPs demokratiske åpning

AKP ble etablert i 2001, etter at militæret stilte et ultimatum til Velferdspartiet (Refah Partisi), og oppløste både koalisjonsregjeringen de var del av og partiet selv i 1997/98. (Dydspartiet (Fazilet Partisi, 1998–2001) utgjorde et viktig mellomspill mellom de to partiene.) Begrunn-

elsen militæret ga for ultimatumet var at Velferdspartiet «truet den tyrkiske statens sekulære karakter.»³⁵ Enn videre ble den populære kronprinsen i partiet og borgermesteren i Istanbul, Erdogan, i 1998 dømt til ti måneders fengsel for å deklamere et dikt som ble tolket som en oppfordring til vold og religiøst hat. I kombinasjon gjorde disse hendelsene at Erdogan ble en politisk martyr blant de konservative, og med rette kunne tale indignert om manglende respekt for demokrati, yttringsfrihet og menneskerettigheter i Tyrkia.

Dette gjorde ham til *underdog*en i tyrkisk politikk. Han ble delvis stuert i europeisk sammenheng til tross for hans religiøse konservatisme og islamistiske aktivisme, og dommen fikk hans politiske motstandere til å fremstå som halvfascistiske og anti-demokratiske (hvilket enkelte av dem også var). Oftestatusen ble brukt for alt den var verdt, og i en kontekst der de andre partiene igjen og igjen beviste sin inkompetanse og illiberale holdning til religiøsitet og politiske motstanderes yttringsfrihet, tiltrakk AKP seg stemmer godt utenfor grunnfjellet, og da særlig blant kurdere og liberale velgere.

Da AKP kom til makten høsten 2002 var det ved hjelp av løfter om demokratisering, EU-tilpasning og en forbedring av menneskerettighetene i Tyrkia. Partilederen Erdogan kom ikke inn i parlamentet, fordi diktdommen også inneholdt et forbud mot politisk aktivitet, og han kunne derfor heller ikke forme regjering. I stedet ble en annen sentral skikkelse i AKP, Abdullah Gül, statsminister frem til partiet fikk endret valgloven og utskrevet omvalg i en relativt sikker krets. Erdoğan ble valgt inn, og Gül overga statsministerposten like etter. Dette hinderet, som var satt opp og håndhevet av kemalistene, ble ansett som ikke-demokratisk og i strid med menneskerettighetene. AKPs maktkamp mot

militæret, Grunnlovsdomstolen og kemalistene er vanskelig å holde adskilt fra forsøket på å reformere tyrkiske lover og praksiser for å få dem til å harmonere med EU-lovgivning, rettsstatens prinsipper og demokratisk praksis. De er på sett og vis to sider av samme sak. Ettersom det i 2002 knapt fantes noen statsinstitusjoner som var uavhengige av den kemalistiske eliten (sosial- og utdannelsesektoren er et unntak, se over), og det i løpet av «demokratiseringsperioden» etter 2002 ikke har vært noen andre partier ved makten enn AKP, og så å si alle grep som har blitt legitimert med «demokratisering» har gått ut på å bytte ut kemalister med AKP-lojalister.

Om man tar en titt på AKPs partivedtekter fra 2002, like før partiet dannet sin første regjering, er diskursen ved første øyekast slående lik den man ser i et hvilket som helst annet europeisk demokratisk parti. Noe av det spesielle består i at tyrkisk har forskjellige begreper for «folk», avhengig av hvor man står i det politiske landskapet. Mens sekulære bruker *halk*, som på moderne tyrkisk er ensbetydende med *folk*, knytter AKP det meste an til *millet*-begrepet. Det er begrepet som ble brukt om de semi-autonome religiøse samfunnene i Det osmanske riket. I oppdelingen av Det osmanske riket utover 1800-tallet, ble separatisme, og da særlig på Balkan der tyrkisk nasjonalisme hadde sitt sentrum, legitimert og sementert gjennom religiøs tilhørighet.³⁶ I denne sammenhengen ble *millet*-begrepet brukt også om den muslimske/tyrkiske «nasjon». I AKPs partiplattform, som de kom til makten på bakgrunn av i 2002, kan man lese:

4.1 AKP mener at Den tyrkiske republikk er Den tyrkiske nasjons [millet] viktigste og fremste administrative form og at suvereniteten ligger ubegrenset og uinnskrenket hos vår millet. Det aksepterer at milletviljen er den eneste avgjørende makten. Det beskytter prinsippet om at de institu-

sjoner og personer som forvalter denne suverene autoritet i milletens navn må være oppmerksomme på at de er underlagt lovens suverenitet [rettsstatens begrensninger på politikernes handlingsrom]. [Partiet] går inn for at fornuften, vitenskapen og erfaringen skal vise vei. [Partiet] aksepterer milletens vilje, lovens opphøyethet, fornuft, vitenskap, demokrati, individets rettigheter og friheter og moralen som referansepunkter for den politiske forståelsen.³⁷

Enn videre:

4.6 AK-partiet mener at for at milletens vilje skal kunne være suveren må det være mulig å benytte seg fritt av alle politiske rettigheter, og at benyttelsen av disse politiske rettighetene må finne sted i en fri majoritetsstyrt deltagelsesdemokratisk orden.³⁸

Man skal selvsagt ikke legge altfor mye i parti-programmer, men foruten det faktum at legitimitet knyttes til millet-begrepet, er det viktige at partiet legger vekt på a) lovens begrensninger på politikeres handlingsrom, b) at ' fornuften, vitenskapen og erfaringen skal vise vei', og c) at de tok til orde for en 'fri majoritetsstyrt deltagelsesdemokratisk orden'. Det første går tilbake til både den europeiske rettsstatstradisjonen og Halidîenes krav om at statsmenn og administratorer skal holde seg innenfor lovens rammer. Opprettholdelse av loven er et sentralt aspekt.³⁹ Det andre, nemlig at man skal la *fornuften* og *vitenskapen* styre, har to aspekter. På den ene siden knytter det an til den teknologi-vennlige delen av den konservative bevegelsen som hadde Kotku som sitt navn, på den andre har dette utviklet seg til AKPS påstand om at de bare gjør det som er til det beste for nasjonen – altså; det finnes en objektivt gitt beste vei, og de bare følger den. Dette er en klar kontinuitet fra det kemalistiske prosjektet, som også påberopte seg å la fornuft og vitenskap styre, men som definerte

Protestplakat.

dette i kontrast til tradisjonisme og religiøsitet.

Utvikling og fremskritt er begreper som stadig brukes i tyrkisk politikk. Bruken av disse lukker den politiske debatten ved å gjøre den til et spørsmål om *fremskritt* versus *reaksjon*. Om «vi» representerer *fremskrittet*, vil jo alle som er imot oss være *reaksjonære*. På dette punktet har Recep Tayyip Erdogan påberopt seg Atatürk, og brukt dette diskursive grepet mye på samme måte som kemalistene har brukt det mot ham og hans religiøst konservative forgjengere. «Det er reaksjonært å motsette seg milletens vilje [folkeviljen].»⁴⁰ Selv om det kan høres ut som Atatürks formulering, har det ikke vært mulig å finne nøyaktig dette sitatet.⁴¹ Likevel har Erdogan brukt det til å kneble opposisjonen, når de utøver sin demokratiske rett til å kritisere regjeringen. Denne måten å håndtere debatt på, som kan knyttes til en

kvasi-teknokratisk tilnærming til politikk, har gitt stor frustrasjon blant de delene av befolkningen som ikke får sitt besyv med i laget. For dem åpnet Gezi-protestene en ventil. Plutselig fantes det en arena for kritikk, og noe som ga mening å mobilisere for.

Dette henleder meg til punkt c). *Deltagelsesdemokrati* stod sentralt i AKPs 2002-vedtekter, sammen med ytringsfrihet og menneskerettigheter. Dette går primært på AKPs indre organisasjon, men i utdraget over ser man at det også skal gjelde for samfunnet. Men ved utstrakt bruk av æreskrenkelsessøksmål mot kritiske journalister og opposisjonspolitikere og vilkårlig rettsforfølgelse av kritiske mediekanaler og journalister,⁴² i kombinasjon med god kontroll over medieindustrien,⁴³ har AKP gjort det vanskelig for andre enn dem selv å delta i dette deltagelsesdemokratiet. I slutten av september 2013 presenterte AKP-regjeringen en «demokratipakke».⁴⁴ Pakken var *hemmelig* inntil den ble presentert på en pressekonferanse der de mest kritiske avisene ikke var invitert.⁴⁵ Dette kan vanskelig sies å være deltagelsesdemokrati.

Det finnes enkelte eksempler på deltagelsesdemokrati, slik som da Istanbul-byrådet arrangerte en avstemning om den nye fargen på Istanbul-bussene.⁴⁶ Men da noe mer enn fargen på bybussene skulle avgjøres, nemlig utformingen av det offentlige byrommet sentralt i Istanbul, likte ikke regjeringen eller byrådet folkets engasjement. Som Erdogan uttrykte det i forbindelse med Gezi-protestene: «Du skal henge dem fra trærne i parken.»⁴⁷ Dette kunne både tolkes som gjeldende for demonstrantene selv, eller de som omtalte demonstrasjonene i positive ordelag på Twitter og Facebook.

Kontrasten mellom partivedtektene, eller styringsdokumentet for *Den demokratiske åpningen* (*Demokratik Açılım*) som Informasjons-

departementet og AKP utga sammen i 2010,⁴⁸ og både den rent praktiske og diskursive håndteringen av dem som forsøkte å delta i den demokratiske prosessen ved å la sin stemme bli hørt, kunne knapt vært større. Som Erdogan formulerte det allerede 1. juni:

*Tyrkia er et land der det parlamentariske systemet opererer etter alle mulige reguleringer og forordninger, og det er et land der [dette systemet] går som en klokke. Hvert fjerde år kommer valgurnen til milleten, og den gjør sine preferanser kjent i valgurnen. Regjeringsembetet gis til det partiet som de [milleten] liker, dem de ikke liker gir de til kjenne og straffer. Dette er prinsippet om at suvereniteten ligger uinnskrenket og ubegrenset hos milleten, og det er på denne måten at [suvereniteten] kan manifestere seg. Utenom dette er enhver metode antidemokratisk, ulovlig og illegitim.*⁴⁹

Hvis ethvert forsøk på å påvirke beslutningsprosessen mellom valg er «antidemokratisk, ulovlig og illegitimt», kan man lure på hvordan AKP operasjonaliserer «deltagelsesdemokrati».

Erdogan og Gül

Tyrkias politiske ledelse talte ikke med én stemme i løpet av den første tiden i juni, men var snarere en kakofoni av stemmer. I den ene enden av spekteret kan man plassere EU-minister og sjefsforhandler Egemen Bagis, som 16. juni erklærte at alle som forsøkte å ta seg inn på Taksim-plassen var terrorister og måtte behandles deretter.⁵⁰ I den andre kan man plassere president Abdullah Gül, som manet alle til ro, og uttalte at «våre sikkerhetsstyrker burde utvise større tilbakeholdenhet enn vanlig når de utfører sine plikter, de bør være oppmerksomme på at de må avpasse konfrontasjonene [til situasjonen], man bør ikke tillate slike opprivende syn.»⁵¹ Nå bør det nevnes at Abdullah Gül i kraft av å være

president ikke lenger er medlem av AKP, og at hans embete går ut på å være en samlende figur for hele nasjonen. Likevel passer hans respons godt sammen med hvordan han opptrådte da han var del av AKP-regjeringen – mye mildere enn Erdogan og relativt godt likt på tvers av partilinjene, men likevel sterkt lojal mot AKP-regjeringen.

Man kan grovt sett dele inn AKP-regjeringens respons i en kompromissløs linje, som knapt brød seg om rettsstaten og de begrensninger den i prinsippet legger på sikkerhetsstyrkenes håndtering av det som i utgangspunktet var en fredelig demonstrasjon, og den mer rettsstatsvennlige og menneskerettighetsorienterte diskursen som Abdullah Gül og visestatsminister Bülent Arınç stod for. Slik Bülent Arınç la det frem allerede 1. juni: «[J]eg anser det som mer formålstjenlig å overbevise dem som sier 'vi vil ikke ha kjøpesenter her' [om vår saks meritter] enn å drukne dem i peppergass». ⁵² Altså en helt annen måte å omtale dette på enn Erdogan og Bagis. I etterkant av demonstrasjonene har også Abdullah Gül sagt at han var stolt over at demonstrasjonene hadde funnet sted, fordi «slike demonstrasjoner er typisk demokratiske og utviklede lands problemer». ⁵³

Mens statsminister Erdogan som nevnt tilhører den delen av Halidî-brorskapet som har sitt utspring i Kotkus krets, har Abdullah Gül og Bülent Arınç forbindelser til Gülen-bevegelsen, som springer ut av det samme brorskapet, men som har et uavklart forhold til Erdogan og hans folk. For eksempel lever bevegelsens grunnlegger, Fethullah Gülen, av uklare grunner i eksil i USA, til tross for at altså mange av hans tilhengere besitter svært høye stillinger i tyrkisk politikk, deriblant presidentembetet. ⁵⁴ Langt viktigere for hvordan Tyrkia kommer til å regjeres enn noe Gezi-demonstrantene har kommet med, er kon-

flikten innad i AKP. Men protestene ser ut til å ha forsterket konflikten innad i partiet, samtidig som at den har skapt en ny dynamikk i opposisjonen. Der AKP tidligere kunne synes monolittisk og opposisjonen fragmentert i grupper preget av gjensidig mistro og hat, er ikke situasjonen lenger fullt så entydig.

Konklusjon

Det faktum at demonstrasjonene dreide seg om en park og om kommersialiseringen av det offentlige rom gjorde at det var mulig å mobilisere på tvers av etablerte skillelinjer i tyrkisk politikk. Hadde det vært andre politisk betente, men mer etablerte, saker, hadde inndelingen i *for* og *imot* vært institusjonalisert. Politiske hendelser som dreier seg om religiøse hodeplagg, kurdernes rettigheter, EU-medlemskap eller statens sekulære karakter utfolder seg stort sett innenfor forventede rammer, der alle kan sine roller. Men med Gezi-parken var det ikke slik. Og dermed var det mulig å samle alle mulige grupperinger og relativt apolitiske individer til en felles bevegelse. Dette vil ikke si at det kommer en samlet politisk plattform eller enkeltparti ut av dette. Den store endringen er at skillelinjene mellom opposisjonens forskjellige sjatteringer nå ser langt mer overstigelige ut enn de gjorde for seks måneder siden.

En viktig del av denne utviklingen dreier seg om at Det tyrkiske militæret ikke lenger er en politisk aktør slik det engang var. Dermed kan ikke kemalister som tidligere satte sin lit til militæret lenger avvise enhver form for samarbeid med andre opposisjonsgrupper. Den kompromissløse innstillingen i det gjensidige hatet mellom kemalistene og andre politiske grupper som også er imot regjeringen ser ut til å ha blitt mindre utbredt. Selv om innsikten er ganske ny og dermed skjør, er det også større anerkjennelse blant tyrkiske opposisjons-

grupper om at de må samarbeide hvis de skal endre maktforholdene i landet. Erdogans sterke stilling har vært knyttet både til opposisjonens svakhet og innbyrdes konflikter og til hans vellykkede bruk av klientelistiske relasjoner og religiøse nettverk. Selv om opposisjonen nå ser ut til å evne samarbeid i større grad enn før, og AKPs latente splittelse ser ut til å manifestere seg, er det ikke usannsynlig at en eller annen fraksjon innen AKP kommer til å styre Tyrkia i overskuelig fremtid.

Om ikke nødvendigvis Erdogans kjernevelgere bryr seg særlig om hverken parken, håndteringen av demonstrasjonene eller skadene dette kan ha gjort på Tyrkias omdømme, kan det godt tenkes at sentrale personer i AKPs andre hovedfraksjon, nemlig Gülenistene, anser særlig det siste som et problem. De kan også tenkes å ville benytte anledningen til å gripe makten mer direkte, heller enn å spille annenfiolin i AKP. Om den voldelige Gezi-håndteringen var intendert, var det et forsøk på å konsolidere den sunni-konservative og ikke-intellektuelle delen av grunnfjellet i AKPs velgermasse, på bekostning av de litt mer perifere velgerne – de liberale og de mer rettsstatsvennlige blant de konservative. Fordelen for AKP er at det fortsatt ikke finnes noe troverdig opposisjonsparti som kan tiltrekke seg proteststemmene. Da gjenstår spørsmålet om det kan komme en endring innad i partiet.

• f •

- 1 Forfatteren ønsker å takke Tore Fougner og to anonyme fagfeller for kommentarer.
- 2 Özlü, Nilay, Stefan Martens, Nir Shafir, Elçin Arabacı, Emrah Safa Gürkan, Chris Gratien: "Occupy Gezi: History, Politics, Practice," Ottoman History Podcast, Episode 110, 8. juni 2013, <http://www.ottomanhistorypodcast.com/2013/06/occupy-gezi-protests-taksim-istanbul-turkey.html> (12.09.2013).
- 3 "Gezi Parkı Arastırması: Kimler, neden oradalar ve ne istiyorlar?", Konda Arastırma ve Danışmanlık, 13. juni 2013, <http://www.konda.com.tr/index.php?sf=6> (10.09.2013).
- 4 "Cöstericilerin Sağlık Durumları – The Health Status of

the Demonstrators – 15 Temmuz 2013", Türk Tabipleri Birliği <http://www.ttb.org.tr/index.php/Haberler/veriler-3842.html> (23.08.2013).

- 5 "Polise emri ben verdim", Radikal, 24. juni 2013, http://www.radikal.com.tr/turkiye/polise_emri_ben_verdim-1138828 (10.09.2013).
- 6 "Basbakan Erdogan'dan carpıcı 'Gezi Parkı' açıklaması", Star Gazete, 25. Juni 2013, <http://haber.stargazete.com/politika/basbakan-erdogandan-carpici-gezi-parki-aciklamasi/haber-765565> (10.09.2013); "Erdogan'dan Faiz Lobisi Açıklaması", Aktif Haber, 7. juni 2013, <http://www.aktifhaber.com/erdogandan-faiz-lobisi-aciklamasi-800583h.htm> (12.09.2013).
- 7 Bernath, Markus: "Erdogan ignores Füle's call for democratic fair play", Europolitics. European Affairs Today, 10. juni, 2013, <http://www.europolitics.info/europolitics/erdogan-ignores-f-le-s-call-for-democratic-fair-play-art352215-46.html> (09.10.2013).
- 8 "Gezi Parkı eyleminin analizi. Kimler katılmakta? Hükümet huzur için acil ne yapmalı?", Milliyet Blog, 2. juni 2013, http://blog.milliyet.com.tr/Gezi_Parki_eyleminin_analizi_Kimler_katilmakta_Hukümet_huzur_incin_acil_ne_yapmalı_Blog/?BlogNo=417406&RefNo=22 (12.09.2013); Letsch, Constanze: "Turkey protests spread after violence in Istanbul over park demolition," The Guardian, 1. juni 2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/may/31/istanbul-protesters-violent-clashes-police> (12.09.2013).
- 9 Gezer, Özlem, Maximilian Popp & Oliver Trenkamp: "Revolt in Turkey: Erdogan's Grip on Power Is Rapidly Weakening," Der Spiegel Online, 3. juni 2013, <http://www.spiegel.de/international/world/revolt-in-turkey-erdogan-losing-grip-on-power-a-903553.html> (12.09.2013).
- 10 "Gezi'de 4 AK Partili vekilin çocuğu da var," Ege Postası, 12. juni 2013, <http://www.egepostasi.com/politika/gezide-4-ak-partili-vekilin-cocugu-da-var-h34141.html> (14.10.2013).
- 11 Harding, Luke: "Erdogan's reaction to Turkey protests reveals ominous Putin parallels," The Guardian, 11. juni 2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/11/turkey-recep-tayyip-erdogan-must-compromise> (11.09.2013); "Molotov-throwing protesters in Taksim not our members, says socialist party", Hürriyet Daily News, 11. juni 2013, <http://www.hurriyetdailynews.com/molotov-throwing-protesters-in-taksim-not-our-members-says-socialist-party.aspx?pageID=238&nid=48593> (11.09.2013). Dette ble benektet av Istanbuls borgermester; "Governor reveals identity of Molotov cocktail thrower alleged to be police", Today's Zaman, 11. juni 2013, <http://www.todayszaman.com/news-317957-governor-reveals-identity-of-molotov-cocktail-thrower-alleged-to-be-police.html> (11.09.2013).
- 12 Se blant annet Kasapoglu, Çağıl: "Gezi Parkı: Antikapitalist Müslümanlar neden meydana?" BBC Türkçe, 9. juni 2013, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/06/130609_antikapitalist_muslumanlar.shtml (14.10.2013); "Abbasaga Parkı Anti Kapitalist Müslümanlar ile İftar İhsan Elicaçık", YouTube, 16. juli 2013, http://www.youtube.com/watch?v=8H7T_c8zmYo (14.10.2013); <http://www.antikapitalistmuslumanlar.org>.
- 13 "Taksim'deki Onur Yürüyüşü'ne BBC yorumu: 'Bugüne kadar ...'", Milliyet, 1. juli 2013, <http://dunya.milliyet.com.tr/taksim-deki-onur-yuruyusu-ne-bbc/dunya/detay/1730407/default.htm> (12.09.2013).

- 14 Çelik, Burce: "The diverse revolt of Turkish youth and the production of the political," *Open Democracy*, 6. juni 2013, <http://www.opendemocracy.net/burce-celik/diverse-revolt-of-turkish-youth-and-production-of-political> (12.09.2013).
- 15 "Turkey Erupts: The New Young Turks", *The Economist*, 8. juni 2013, <http://www.economist.com/news/briefing/21579005-protests-against-recep-tayyip-erdogan-and-his-ham-fisted-response-have-shaken-his-rule-and> (12.10.2013).
- 16 "Freddie Mercury'nin askerleriyiz", *Istanbul Haber*, 1. juli 2013, <http://www.istanbulhaber.com.tr/haber/freddie-mercury-nin-askerleriyiz-171352.htm> (12.09.2013).
- 17 Tüfekçi, Zeynep: "It Takes a Quiz Show Host: #Occupy-gezi and Culture Jamming against Censorship Turkey", 5. juni 2013, <http://technosociology.org/?p=1297> (10.09.2013).
- 18 Gustavsen, Øyvind: "Voldsomme opptøyer i Tyrkia - titusener demonstrerer," *VG Nett*, 01.06.2013 (sist oppdatert 08.08.2013), <http://www.vg.no/nyheter/uten-riks/artikkel.php?artid=10110627> (10.09.2013).
- 19 Rabanea, Zeynep Zileli: "Why Turks are good at protesting", *Al-Jazeera*, 13. juni 2013 <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/06/201361113388747184.html> (23.08.2013).
- 20 "İçişleri Bakanı Muammer Güler: 'Eylemler marjinal gruplar tarafından provoke ediliyor'", *Odatv.com*, 6. juni 2013, http://www.odatv.com/vid_video.php?id=8BG2D (10.09.2013).
- 21 Champion, Mark: "Can Erdogan's Enemies Kill Him With Their Minds?" *Bloomberg.com*, 10. juli 2013, <http://www.bloomberg.com/news/2013-07-10/can-erdogan-s-enemies-kill-him-with-their-minds-.html> (11.09.2013).
- 22 "Gezi Parkı Arastırması: Kimler, neden oradalar ve ne istiyorlar?", *Konda Arastırma ve Danismanlık*, 13. juni 2013, <http://www.konda.com.tr/index.php?sf=6> (10.09.2013).
- 23 "Turkish ruling party 'to leave liberals out'", *Hürriyet Daily News*, 2. april 2013 <http://www.hurriyetdailynews.com/akp-to-leave-liberals-out.aspx?pageID=238&nid=44082> (14.10.2013).
- 24 Se f. eks. Günes-Ayata, Ayse: "4. Roots and Trends of Clientelism in Turkey," i Luis Roniger og Ayse Günes-Ayata (red.) *Democracy, Clientelism, and Civil Society*, Boulder, Co: Lynne Rienner Publishing, 1994; Parla, Taha og Andrew Davison: *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey: Progress Or Order?*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2004; Çemrek, Murat: *Formation and Representation of Interests in Turkish Political Economy: The Case of MÜS AD (Independent Industrialists' and Businessmen's Association)*, upublisert PhD-avhandling, Institute of Economics and Social Science, Bilkent University, Ankara, 2002.
- 25 Mardin, Serif: "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes", *Turkish Studies*, vol. 6, nr. 2, s. 145-165. Se også Abu-Manneh, Butrus: "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century," *Die Welt des Islams*, New Series, vol. 22, nr. 1/4, s. 1-36.
- 26 Mardin, Serif: "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes", *Turkish Studies*, vol. 6, nr. 2, s. 145-165.
- 27 Yavuz, M. Hakan: *Islamic Political Identity in Turkey*. New York, NY: Oxford University Press, 2003, s. 95; Weber, Max: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Tübingen: Mohr, 1904; Bilefsky, Dan: "'Protestant work ethic' in Muslim Turkey", *International Herald Tribune*, 11. august 2006, <http://www.nytimes.com/2006/08/11/business/worldbusiness/11iht-wbturkey.2450036.html?pagewanted=all&r=0> (14.10.2013); Mardin, Serif: "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes", *Turkish Studies*, vol. 6, nr. 2, s. 154-155.
- 28 For en studie, se Yavuz, M. Hakan og John L. Esposito: *Turkish Islam and the Secular State: The Gülen Movement*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2003.
- 29 Yavuz, M. Hakan: *Toward an Islamic Enlightenment: The Gülen Movement*. New York, NY: Oxford University Press.
- 30 Mardin, Serif: "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes", *Turkish Studies*, vol. 6, nr. 2, s. 145-165. Se også Abu-Manneh, Butrus: "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century," *Die Welt des Islams*, New Series, vol. 22, nr. 1/4, s. 1-36.
- 31 Mardin, Serif: "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes", *Turkish Studies*, vol. 6, nr. 2, s. 154-155.
- 32 Mardin, Serif: "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes", *Turkish Studies*, vol. 6, nr. 2, s. 158.
- 33 Yavuz, M. Hakan: *Islamic Political Identity in Turkey*. New York, NY: Oxford University Press, 2003.
- 34 Yavuz, M. Hakan: *Islamic Political Identity in Turkey*. New York, NY: Oxford University Press, 2003.
- 35 Yesilada, Birol A.: "The Virtue Party" i Barry M Rubin og Metin Heper (red.) *Political Parties in Turkey*. London & New York, NY: Routledge, 2002, s. 68.
- 36 Wigen, Einar: "'Landsmann, snakk tyrkisk!' – om tyrkere, Tyrkia-boere og såkalte landsmenn", *Babylon: Nordisk tidsskrift for midtøstenstudier*, vol. 9, nr. 2, s. 36-47.
- 37 AK Parti Parti Tüzüğü, (AK-partiets vedtekter). Trykkedato: 11.02.2002, s 19. Min oversettelse.
- 38 AK Parti Parti Tüzüğü, (AK-partiets vedtekter). Trykkedato: 11.02.2002 s. 74. Min oversettelse.
- 39 Günay, Bekir: "Mehmed Sadık Rifat Pasa'nin Hayatı Eserleri ve Görüşleri" (Upublisert masteroppgave, Istanbul Üniversitesi, 1992).
- 40 "Basbakan Erdogan'dan irtica tanımı", *Milliyet*, 22. mai 2013, <http://siyaset.milliyet.com.tr/basbakan-erdogan-dan-irtica-tanimi/siyaset/siyasetdetay/22.05.2010/1241322/default.htm> (10.09.2013).
- 41 En representant for nasjonalistpartiet MHP benektet at Atatürk hadde sagt akkurat dette, og kom med et noe lengre sitat i parlamentet, uten å fortelle hvor eller når Atatürk sa det, se "MHP'den Durak'ın Göreve İade Edilmesi Talebi...", *Türkiye Büyük Millet Meclisi Basın Açıklamaları*, 26. 5.2010, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=100806 (14.10.2013).
- 42 Cook, Steven A. & Michael Koplow: "How Democratic Is

- Turkey? Not as democratic as Washington thinks it is", Foreign Policy, 3. juni 2013, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/06/02/how_democratic_is_turkey (12.09.2013); "Dogan'ın vergi cezasına iptal", Milliyet, 16. februar 2011, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/dogan-in-vergi-cezasina-iptal/ekonomi/ekonomidetay/16.02.2011/1352967/default.htm> (10.09.2013); Dogan, Yalçın: "The last straw; Erdogan and his lawsuits", Hürriyet, 10. september 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/english/4714861.asp?gid=74> (10.09.2013); <http://www.todayszaman.com/news-185477-pm-erdogan-to-file-lawsuits-against-mhps-bahceli.html> (10.09.2013); "PM Erdogan to file lawsuits against MHP's Bahçeli", Today's Zaman, 29. august 2009, <http://www.todayszaman.com/news-185477-pm-erdogan-to-file-lawsuits-against-mhps-bahceli.html> (10.09.2013); PM Erdogan files defamation lawsuits against CHP officials", Today's Zaman, 3. mars 2009, http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action?load-detay&link=168477&bolum=100 (10.09.2013); "Turkish PM Erdogan threatens to sue Times over open letter", BBC News, 26. juli 2013, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-23474404> (10.09.2013).
- 43 Tremblay, Pinar: "Turkish Media a Casualty Of Erdogan's Policies," Al Monitor, 1. juli 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/turkish-media-under-erdogan.html> (10.09.2013); Amanı, Aslan: "Media freedom in Turkey: Just how bad is it?", Open Democracy, 25. april 2013, <http://www.opendemocracy.net/aslan-amani/media-freedom-in-turkey-just-how-bad-is-it> (10.09.2013).
- 44 "Basbakan Erdogan 'Demokrasi Paketi'ni açıkladı", Posta, 30. september 2013, <http://www.posta.com.tr/siyaset/HaberDetay/Basbakan-Erdogan-Demokrasi-Paketi-ni-acikladi.htm?ArticleID=196563> (9.10.2013).
- 45 "Hükümet'ten Demokratik Paket Toplantısında Basına Ambargo", Postmedya, 29. september 2013, <http://www.postmedya.com/hukumetten-demokratik-paket-toplantisinda-basina-ambargo-88785h.htm> (14.10.2013).
- 46 "Otobüslerin yeni rengi belli oldu", Milliyet, 21. april 2011, <http://gundem.milliyet.com.tr/otobuslerin-yeni-rengi-belli-oldu/gundem/gundemdetay/21.04.2011/1380627/default.htm> (10.09.2013).
- 47 "Oradaki ağaçlarda bunları sallandırıcaksın", Samanyolu Haber, 2. juni, tilgjengeligg på <http://www.youtube.com/watch?v=g06OYR5kVhk> (09.09.2013).
- 48 "Sorular ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci. Milli birlik ve kardeşlik projesi. [Den demokratiske åpningens periode i spørsmål og svar. Nasjonalt enhets- og brorskapsprosjekt.] Tanıtım ve Medya Baskanlığı [Informasjons- og medieministeriet], januar 2010, s. 12 <http://www.akparti.org.tr/acilim220110.pdf> (09.09.2013).
- 49 "Basbakan'dan Gezi Parkı açıklaması", Sabah 1. juni 2013, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2013/06/01/bas-bakan-erdogan-konusuyor> (10.09.2013).
- 50 "Police to consider protesters in Istanbul's Taksim Square terror organization members: Minister", Hürriyet Daily News, 16. juni 2013, <http://www.hurriyetdailynews.com/police-to-consider-protesters-in-istanbuls-taksim-square-terror-organization-members-minister.aspx?PageID=238&NID=48875&NewsCatID=338> (10.09.2013).
- 51 "Cumhurbaşkanı: Polis üzücü görüntülere sebep olmamalı", Radikal, 1. juni 2013, http://www.radikal.com.tr/turkiye/cumhurbaskani_polis_uzucu_goruntulere_sebep_olmamali-1135870 (10.09.2013).
- 52 "Bülent Arınc'tan 'Gezi Parkı' açıklaması", Milliyet, 1. juni 2013, <http://siyaset.milliyet.com.tr/bulent-arinc-tan-gezi-parki-siyaset/detay/1717157/default.htm> (10.09.2013).
- 53 "I'm proud of Gezi protests' beginning, President Gül says", Hürriyet Daily News, 24. september 2013. <http://www.hurriyetdailynews.com/im-proud-of-gezi-protests-beginning-president-gul-says.aspx?PageID=238&NID=55038&NewsCatID=338> (09.10.2013).
- 54 Se for eksempel denne videoen for Bülent Arınc's lovord om Fethullah Gülen; "Bülent Arınc: Fethullah Gülen Hocaefendi'ye selam olsun", Samanyoluhaber.com, 31. mai 2013, <http://www.samanyoluhaber.com/web-tv/bulent-arinc-fethullah-gulen-hocaefendiye-selam-olsun-1952-video-haber/> (10.09.2013); for relasjonene mellom Gül og Erdogan, se Karaveli, Halil: "Erdogan in Trouble. His Biggest Challenge Is President Abdullah Gül, Not Liberals", Foreign Affairs, 6. juni 2013, <http://www.foreignaffairs.com/articles/139438/halil-karaveli/erdogan-in-trouble> (10.09.2013).